

Andrzej Gil

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Polska)

ORCID: 0000-0002-6415-8339

Pierwsza próba. Krym między Ukrainą a Rosją (1989-1997)

The First Try. The Crimea between Ukraine and Russia (1989-1997)

Abstrakt

Artykuł porusza problem dążeń Rosji do rewizji wytworzonego w czasach radzieckich układu geopolitycznego na przykładzie Krymu. Ukazane zostały działania zarówno lokalnych środowisk politycznych, jak i władz centralnych Rosyjskiej SFRR, a później Federacji Rosyjskiej, mające na celu rewizję dotychczasowych granic i włączenie półwyspu krymskiego do Rosji. Przedział czasowy artykułu obejmuje lata od upadku Związku Radzieckiego do układu między Rosją i Ukrainą z 1997 roku.

Słowa kluczowe: *Krym, Ukraina, Rosja, konflikt.*

Abstract

The article deals with the problem of Russia's aspirations to revise the geopolitical system created in Soviet times (on the example of the Crimea). It shows the activities of both local political circles and the central authorities of the Russian SFSR, and later the Russian Federation, aimed at revising the existing borders and incorporating the Crimean peninsula into Russia. The article covers the years from the collapse of the Soviet Union to the 1997 agreement between Russia and Ukraine.

Key words: *Crimea, Ukraine, Russia, conflict.*

Jednym z przejawów kryzysu, jaki ogarnął w drugiej połowie lat 80. XX wieku Związek Radziecki, było ujawnienie się tendencji do rewizji dotychczasowych granic między niektórymi jego jednostkami administracyjnymi. Dotyczyło to zarówno poszczególnych republik związkowych (jak konflikt Armenii i Azerbejdżanu o Górski Karabach), jak i ich elementów składowych (tendencje odśrodkowe niektórych republik północnokaukaskich względem moskiewskiego centrum). (Strachota, 2003, s. 6-7) Wiele z napięć i konfliktów, rozgrywających się w ZSRR na przełomie lat 80. i 90. XX wieku doprowadziło do powstania tzw. para państw, jak Naddniestrzańska Republika Mołdawska, Południowa Osetia czy Abchazja, stanowiących nie tylko problem dla państw (dawnych radzieckich republik związkowych), od których zostały one oderwane, ale i będących skutecznym środkiem nacisku na nie ze strony Federacji Rosyjskiej. Jednakże, z perspektywy kilku już dziesięcioleci, można przyjąć, że kluczowym problemem, mającym obecnie największe negatywne skutki nie tylko dla przestrzeni poradzieckiej, ale i Euroazji, a nawet w niektórych aspektach całego globu, były tendencje do rewizji granic między najpierw Rosyjską SFRR a Ukraińską SRR, a po 1991 roku niepodległymi już Rosją i Ukrainą. Niewątpliwie zasadniczym źródłem tych tendencji był zarówno wielkoruski nacjonalizm (idea „русского мира”) jak i posowiecka nostalgia.

Kwestia rewizji granic między obiema częściami składowymi radzieckiego państwa – Rosją i Ukrainą, uwidocznił się w jego dziejach dwukrotnie. Po raz pierwszy w okresie bezpośrednio następującym po formalnym powołaniu ZSRR, kiedy to w wyniku procesów dostosowawczych, wynikających z konieczności pogodzenia aspiracji republikańskich elit politycznych z ideologicznymi wymogami moskiewskiego centrum (występującego tu nie w roli strony, a jako rozjemca) w 1924 roku doszło do wyznaczenia nowej, mniej korzystnej dla Ukraińskiej SRR linii granicznej (utraciła ona wschodnią część Donbasu). (Gil, 2018, s. 129-139; Gil, 2020, s. 203-209) Po raz drugi granice radzieckiej Ukrainy na odcinku z Rosyjską SFRR były kwestionowane w okresie rozpadu Związku Radzieckiego, kiedy to na plan pierwszy wybiła się tzw. kwestia krymska. (Gil, 2019, s. 240-241)

Osią sporu, ogarniającego szerokie kręgi społeczne obu republik, były skutki decyzji Nikity Chruszczowa, sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, który z okazji 300-lecia postanowień rady perejasławskiej (1654 rok), obchodzonej jako zjednoczenie Ukrainy z Rosją, wyłączył Krym ze składu Rosyjskiej SFRR i przekazał go Ukraińskiej SRR (for-

malnie przekazania tego dokonało Prezydium Rady Najwyższej ZSRR swoim dekretem z dnia 19 lutego 1954 roku, podpisanym przez jego przewodniczącego Klimenta Woroszyłowa i sekretarza Nikołaja Piegowa) (*Указ*, s. 1) (tekst dekretu miał następujące brzmienie: „Учитывая общность экономики, территориальную близкость и тесные хозяйственные и культурные связи между Крымской областью и Украинской ССР, Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик постановляет: Утвердить совместное представление Президиума Верховного Совета РСФСР и Президиума Верховного Совета УССР о передаче Крымской области из состава Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в состав Украинской Советской Социалистической Республики”).

W ówczesnej sytuacji akt ten miał tylko formalne znaczenie, bowiem w całym Związku Radzieckim realizowana była polityka sowietyzacji i rusyfikacji, stąd ukraińskość Krymu wyrażała się niemal wyłącznie poprzez jego administracyjną przynależność. (Шевчук, 2012, s. 182-183)

Odwilż polityczna, symbolizowana Gorbaczowowską „pieriestrojką” i „głasnością”, dała niezadowolonym z dotychczasowego *status quo* społecznościom możliwość artykułowania własnych dążeń, manifestujących się także poprzez działania na rzecz zasadniczych zmian ustrojowych i terytorialnych. Dominująca liczebnie ludność rosyjska i rosyjskojęzyczna Krymu okazywała swe zaniepokojenie tak perspektywą ewentualnej realnej ukraińskiej autonomii (bo jeszcze nie niepodległości), jak i przemianami etnicznymi związanymi z trwającym powrotem na półwysep wysiedlonych w 1944 roku Tatarów krymskich. (Wiśniewski, 2016, s. 81) Miejscowe elity społeczne, funkcjonujące dotychczas w warunkach specyficznej kultury sowiecko-wielkoruskiej i w praktyce ignorujące fakt przynależenia Krymu do radzieckiej Ukrainy (traktowały one jako swe centrum nie Kijów, a Moskwę), podjęły w końcu lat 80. XX wieku dyskusję na temat jego dalszej przyszłości. W zależności od stopnia determinacji i politycznej wyobraźni opowiadano się za następującymi rozwiązaniami: uzyskanie daleko idącej autonomii w ramach Ukraińskiej SRR, włączenie do Rosyjskiej SFRR (tu przewidywano z kolei dwa warianty: jako zwykły obwód administracyjny bądź jednostka z pewną autonomią), powołanie nowej republiki związkowej lub, w najbardziej radykalnym podejściu, ustanowienie niepodległego państwa. (Форманчук, Мальгин, 2019, s. 688-693)

Jesienią 1989 roku w wielu miastach Krymu miały miejsca posiedzenia kilku lokalnych komitetów partyjnych (Sewastopol, Symferopol, Kercz), w czasie których przedmiotem debaty była przyszłość półwyspu. Kulminację tego nurtu wydarzeń stanowiła uchwała Obwodowej Rady Deputatów

w Symferopolu z dnia 12 listopada 1989 roku o prawie miejscowych narodów do powołania Krymskiej Autonomicznej Republiki Radzieckiej jako podmiotu w ramach Związku Radzieckiego. Podstawę prawną dla takiej decyzji miało stanowić referendum, w którym ludność półwyspu winna wypowiedzieć się w tej kwestii. (Łysek, 2015, s. 49)

W tym też czasie sytuacja na półwyspie krymskim stała się przedmiotem rozważań na poziomie decyzyjnego centrum. Wobec narastających problemów narodowościowych w ZSRR najwyższe władze dążyły do ich uspokojenia drogą realizacji niektórych przynajmniej postulatów wysiedlonych w okresie stalinowskim etnosów (w tym Tatarów krymskich). 28 listopada 1989 roku opublikowano wnioski specjalnej komisji do spraw nadwożańskich Niemców i krymskich Tatarów, w których co do przyszłości Krymu postulowano, by uzyskał on status autonomiczny, ale w granicach Ukrainy (*Постановление*, 1989, kol. 495) (odpowiedni fragment wniosków brzmiał następująco: „Восстановление прав крымско-татарского народа не может быть осуществлено без восстановления автономии Крыма путём образования Крымской АССР в составе Украинской ССР. Это соответствовало бы интересам как крымских татар, так и представителей других национальностей, проживающих ныне в Крыму”). Interesujące jest, że przewodniczącym tej komisji, który podpisał powyższą uchwałę, był późniejszy przywódca puczu z sierpnia 1991 roku Giennadij Janajew. Niewątpliwie jednak ani komisja, ani tym bardziej Rada Najwyższa ZSRR nie przewidywały innego wariantu niż utrzymanie tej republiki w składzie sowieckiego państwa.

W kilka miesięcy później, 16 lipca 1990 roku, Rada Najwyższa Ukraińskiej SRR przyjęła „Deklarację o suwerenności państwowej USRR” (*Декларация*, 2016, s. 589-593) (deklaracja ta w punkcie piątym, poświęconym zachowaniu jednolitości terytorialnej, głosiła, co następuje: „Украинская ССР осуществляет верховенство на всей своей территории. Территория Украинской ССР в существующих границах является неприкосновенной и не может быть изменена и использована без ее согласия. Украинская ССР самостоятельно определяет административно-территориальное устройство. Республики и порядок образования национально-административных единиц”).

Deklaracja ta spotkała się z niechętną reakcją na Krymie, gdzie miejscowi zwolennicy zachowania ustrojowego radzieckiego *status quo* połączonego z działaniem na rzecz formalnego powiązania półwyspu z Rosją nie tylko zachowali dotychczasowe znaczenie, ale też uzyskali swego wyraźnego reprezentanta, którym został nowy przewodniczący Komitetu Obwodowego

Komunistycznej Partii Ukrainy (jako części Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego) Nikołaj Bagrow. Środowisko to doprowadziło do przeprowadzenia w dniu 20 stycznia 1991 roku ogólnokrymskiego referendum, w którym zadano następujące pytanie: „Czy jesteś za odtworzeniem Krymskiej ASRR jako podmiotu ZSRR i uczestnika związkowej umowy?”. Udział w nim wzięło 1441019 osób (81,37% ogółu uprawnionych), z czego odpowiedzi na „tak” udzieliło 1343255 (92,26% głosujących) (Andrusieczki, Prokopiuk, 2010, s. 68-69). W reakcji na styczniowe referendum Rada Najwyższa Ukraińskiej SRR 12 lutego 1991 roku powzięła decyzję „Про відновлення Кримської Радянської Соціалістичної Республіки”, mocą której miały w przyszłości powstać miejscowe organy władzy ustawodawczej i wykonawczej. (*Закон*, 1991) Stosowne postanowienie składało się z dwóch punktów i miało następujące brzmienie: „1. Відновити Кримську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку в межах території Кримської області в складі Української РСР. 2. Кримську обласну Радун народних депутатів тимчасово, до прийняття Конституції Кримської АРСР і створення на її основі конституційних органів державної влади, визнати найвищим органом державної влади на території Кримської АРСР і надати їй статус Верховної Ради Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”. Postanowienie to podpisał ówczesny przewodniczący Rady Najwyższej USRR Leonid Krawczuk.

Na czele Rady Najwyższej Krymskiej ASRR stanął wspomniany wcześniej Nikołaj Bagrow a funkcję przewodniczącego Rady Ministrów pełnił Witalij Kuraszyk (pochodził z Białorusi, ale od wielu lat związany był najpierw z Donbasem, a później z Krymem). (Форманчук, Мальгин, 2019, s. 693-695)

Świadomość końca równowagi sił wewnątrz samego Związku Radzieckiego prowadziła niektórych rosyjskich działaczy partyjnych wysokiego szczebla do chęci rewizji istniejących granic. Stało to w wyraźniej sprzeczności z przyjętą dnia 19 listopada 1990 roku umową między Rosyjską SFRR a Ukraińską SRR, której punkt szósty gwarantował zachowanie terytorialnej zwartości obu stron, chociaż z zastrzeżeniem, że odnosi się to do ich przebywania w składzie ZSRR. (*Договор*, 1990, kol. 353) Podkreślił to wyraźnie podczas ratyfikacji tej umowy w Radzie Najwyższej RSFRR (23 listopada 1990 roku) ówczesny minister spraw zagranicznych RSFRR Andriej Kozyriew. Gdyby jednak doszłoby do likwidacji Związku Radzieckiego i powołania niezależnej państwowości ukraińskiej, to problem przebiegu linii granicznej zostałby postawiony na nowo. W ten sposób strona rosyjska sygnalizowała swoje pretensje do tych obszarów Ukrainy, które uważała za nieprawnie włączone do

niej w okresie tworzenia się państwa radzieckiego w początku lat 20. XX wieku. (Любовець, 2014, s. 624-625)

Rozwiązanie ZSRR w grudniu 1991 roku dało Federacji Rosyjskiej pretekst do wystąpienia z żądaniem dotyczącymi m.in. i Krymu. 23 stycznia 1992 roku rosyjska Rada Najwyższa przyjęła uchwałę o zbadaniu podstaw prawnych przekazania półwyspu w 1954 roku. Nie było zaskoczeniem, że po kilku miesiącach, 21 maja t. r. organ ustawodawczy Federacji Rosyjskiej uznał decyzję o przekazaniu obwodu krymskiego z RSFRR do USSR za nieważną od momentu jej podjęcia. Jednocześnie deputowani Rady Najwyższej FR wezwali władze ukraińskie do podjęcia rozmów na temat dalszego statusu regionu przy udziale jego mieszkańców, których reprezentantem był według Moskwy Republikański Ruch Krymu, otwarcie dążący do jego włączenia do Rosji. (Mironowicz, 2014, s. 202-203)

Kolejnym źródłem napięć była kwestia statusu dawnej radzieckiej Floty Czarnomorskiej. Mimo sprzeciwu strony ukraińskiej, chcącej pracować nad tym zagadnieniem w formacie dwustronnym, Rosjanie zaprosili do rozmów przedstawicieli lokalnych władz krymskich, co doprowadziło do kryzysu na tym tle. (Błażewicz, Krzykowski, Żyła, 2018, s. 97) Wobec braku porozumienia oba państwa podjęły jednostronne decyzje w tej kwestii. 5 kwietnia 1992 roku stosowny dekret wydał prezydent Leonid Krawczuk. Już dwa dni później swój dekret w sprawie jurysdykcji nad Flotą Czarnomorską wydał prezydent Borys Jelcyn. Ta swoista „wojna na dekrety” zakończyła się wstępnym porozumieniem, podpisanym przez obu przywódców 23 czerwca t. r. w Dago-mysie w Kraju Krasnodarskim. Układ ten przewidywał kolejne negocjacje, które przeciągnęły się na dalsze pięćdziesiąt lat. (Россия, 2001, s. 18-24)

Irredentystycznie nastawiona część krymskiego spektrum politycznego znajdowała poparcie wśród części rosyjskiego establishmentu. Wiosną 1992 roku półwysep odwiedziła delegacja parlamentu Federacji Rosyjskiej na czele z ówczesnym wiceprezydentem Aleksandrem Ruckojem, która wyraziła poparcie dla idei przyłączenia Krymu do Rosji. W odpowiedzi na tego typu wezwania władze ukraińskie przystąpiły do ograniczania samodzielności politycznej regionalnych władz półwyspu krymskiego. Wyrazem tego było przyjęcie 29 kwietnia przez Radę Najwyższą w Kijowie uchwały „Про статус автономної Республіки Крим”, mocą której stawała się ona autonomiczną częścią składową Ukrainy. Władze centralne zastrzegały sobie przy tym prawo do obsady stanowisk w ramach miejscowej prokuratury oraz służby bezpieczeństwa. (Закон, 1992, kol. 1013-1015)

Prawo to zostało przyjęte przez prorosyjskie siły skupione w Koordynacyjnej Radzie Ogólnokrymskiego Ruchu Wyborców na Rzecz Niezależnej Re-

publiki Krym bardzo krytycznie. Odpowiednie zastrzeżenia Koordynacyjnej Rady zostały wniesione do Rady Najwyższej Krymu, która na swym posiedzeniu w dniu 5 maja 1992 roku z ogromną większością głosów (79% swego składu) uchwaliła „Акт о провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым”. (*Постановление*, 1991-1992, kol. 243) Aktowi temu towarzyszyło postanowienie „О проведении общекрымского референдума”, zaplanowanego na 2 sierpnia t. r., w którym zadać miano dwa pytania: 1. Вы за независимую Республику Крым в союзе с другими государствами?; 2. Вы утверждаете Акт о провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым? (*Постановление*, 1991-1992, kol. 244) Dzień później Rada Najwyższa Krymu przyjęła tekst konstytucji, w której wyraźnie zaakcentowano związek półwyspu z Ukrainą, chociaż oparty o odrębne układy i porozumienia. Wywołało to ogromny sprzeciw zwolenników związku regionu z Rosją, ale przewodniczący Rady Najwyższej Nikołaj Bagrow nie poddał się temu dyktatowi i podjął dialog z Kijowem. Postawa taka przyniosła kompromis w postaci nowego prawa „Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим” (30 czerwca 1992 roku). (*Закон*, 1992) Uгода ta była niewątpliwym sukcesem strony krymskiej, uzyskującej ogromną niezależność od politycznego centrum w Kijowie. Równolegle doszło do unormowania stosunków władz półwyspu z mniejszością tatarską, której obiecano większy wpływ na obsadzenie lokalnej Rady Najwyższej. (Рябушкин, 2009, s. 40-45)

Cały 1993 rok przeszedł w cieniu konfliktu o Flotę Czarnomorską. Strona rosyjska powiązała to zagadnienie z kwestią krymską, dążąc do uzyskania dogodnych dla siebie rozwiązań. Moskwa jednostronnie ogłosiła, że przejmuje wszystkie Floty dawnego ZSRR, co oczywiście nie zostało uznane przez Ukrainę. 9 lipca t. r. Rada Najwyższa FR przyjęła uchwałę o federalnym (rosyjskim) statusie miasta Sewastopol i jednocześnie określiła go jako główną bazę całej Floty Czarnomorskiej. Dzień później Rada Najwyższa Ukrainy odrzuciła te roszczenia jako zupełnie bezzasadne. (Падалка, 2004, s. 342-343)

W styczniu 1994 roku pierwszym prezydentem Autonomicznej Republiki Krym został Jurij Mieszkow, polityk zdecydowanie prorosyjski. Jego politycznym zapleczem był blok „Россия”, który tworzyły dwa ugrupowania: „Республиканская партия Крыма” i „Народная партия Крыма”. Nowy prezydent chciał wrócić do wariantu lokalnej konstytucji zawierającego tekst sprzed uzgodnień ze stroną ukraińską, co zdecydowanie zbliżyłoby Krym do Moskwy. Jednakże jego oponentem okazał się nowy przewodniczący rady Najwyższej Krymu Siergiej Cekow, który rozpoczął własną po-

lityczną grę nastawioną na zbliżenie z Kijowem, gdzie z kolei swoją pozycję jako prezydent Ukrainy budował Leonid Kuczma, zdecydowanie nastawiony na złamanie krymskiego separatyzmu. (Аксельрод, 2020) Na jego wniosek w dniu 17 marca 1995 roku ukraińska Rada Najwyższa uchwaliła dwie ustawy: o zmianie konstytucji i niektórych ustaw Autonomicznej Republiki Krym i o Autonomicznej Republice Krym. Najważniejsze zmiany dotyczyły przede wszystkim statusu Krymu, który stawał się autonomiczną jednostką administracyjno-terytorialną w ramach państwa ukraińskiego. Ponadto konstytucja Autonomicznej Republiki Krym podlegała zatwierdzeniu przez Radę Najwyższą Ukrainy, a prerogatywy miejscowej Rady Najwyższej mogły zostać w pewnych określonych warunkach ograniczone. Przy okazji sprecyzowano też status Sewastopola jako miasta wydzielonego, podlegającego bezpośrednio Kijowowi. Wobec tych zmian, nie znajdując też poparcia w samym Krymie, prezydent Jurij Mieszkow porzucił swój urząd i udał się do Rosji. (Мальгин, 2019, s. 709-714)

Umacniając swoją władzę, Leonid Kuczma doprowadził (28 czerwca 1996 roku) do uchwalenia nowej konstytucji Ukrainy. W przyjętej wówczas ustawie zasadniczej problem autonomii krymskiej znalazł swoje miejsce zgodne z przyjętym rok wcześniej kursem. Krymowi poświęcony został rozdział dziesiąty konstytucji (artykuły 134-139), w którym omówiono zarówno jego kwestie ustrojowe, jak i kompetencje lokalnych organów władzy, którą stanowiły Rada Najwyższa oraz Rada Ministrów (sądownictwo pozostało unitarne). (*Konstytucja*, 1996; Gołda-Sobczak, 2016, s. 160-161) Zgodnie z tym aktem Autonomiczna Republika Krym miała być w pełni kontrolowana przez władze centralne. Z takiej perspektywy wydawało się, że wszelkie tendencje odśrodkowe, związane z promoskiewskimi resentymentami lokalnych rosyjsko-sowieckich elit zostały przewyciężone, a one same powoli znajdą sobie miejsce w ukraińskiej przestrzeni polityczno-gospodarczej, zwłaszcza, że na Ukrainie pogłębiał się proces jej oligarchizacji. Swoistym zwieńczeniem tego zakończenia procesu stać się miała umowa (zwana powszechnie „wielką”), zawarta między Rosją i Ukrainą w dniu 31 maja 1997 roku, a podpisana przez Borysa Jelcyna i Leonida Kucznię (*Договор*, 1997; *Договір*, 1997) (jej punkt trzeci głosił, co następuje: „Высокие Договаривающиеся Стороны строят отношения друг с другом на основе принципов взаимного уважения, суверенного равенства, территориальной целостности, нерушимости границ, мирного урегулирования споров, неприменения силы или угрозы силой, включая экономические и иные способы давления, права народов свободно распоряжаться своей судьбой, невмешательства во внутренние де-

ла, соблюдения прав человека и основных свобод, сотрудничества между государствами, добросовестного выполнения взятых международных обязательств, а также других общепризнанных норм международного права”). Po prawie dekadzie kwestia krymska miała zostać całkowicie rozwiązana, a oba państwa – Rosja i Ukraina miały powoli, ale skutecznie, rozwijać się w duchu ułomnej, ale jednak demokracji.

Ten pozorny konsensus przetrwał jednakże tylko trzy lata. Rezygnacja Jelcyna oraz wybór Władimira Putina na urząd prezydenta Rosji otworzyły na nowo nie tylko problem przynależności Krymu, czy szerzej, trwałości granicy rosyjsko-ukraińskiej, ale, jak się później okazało, i istnienie Ukrainy jako takiej. Z tej perspektywy próby zmiany przynależności państwowej Krymu na przełomie lat 80. i 90. XX wieku jawią się nie jako jednorazowy incydent, a jako przemyślana strategia tak miejscowych, jak i rosyjskich środowisk politycznych mających na celu zasadniczą rewizję poradzieckiego układu geopolitycznego i stworzenie nowej mapy Europy Wschodniej z dominującą rolą Federacji Rosyjskiej.

Bibliografia

- Andrusieczko, P., Prokopiuk, J. (2010). „Flota Czarnomorska i Krym w kontekście bezpieczeństwa Ukrainy”. W: *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, nr 3.
- Błażewicz, Z., Krzykowski, P., Żyła, M. (2018). *Półwysep Krymski – strategiczny element relacji rosyjsko-ukraińskich*. Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej.
- Gil, A. (2018). „Granica między Ukraińską SRR a Rosyjską FSRR w latach dwudziestych XX wieku. Przyczynki do realizacji bolszewickiej polityki narodowościowej”. W: *Limes. Studia i Materiały z Dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*, 9.
- Gil, A. (2020). Granice Ukrainy w latach 1917-1940. W: T. Stępniewski, A. Górak, M. Kruszyński (red.). *Sojusz Piłsudski – Petlura w kontekście politycznej i militarnej walki o kształt Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, Instytut Europy Środkowej.
- Gil, A. (2019). „Kwestia krymska w relacjach ukraińsko-rosyjskich przed 2014 rokiem. Uwarunkowania i konteksty”. W: *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 17, z. 2.
- Gołda-Sobczak, M. (2016). *Krym jako przedmiot sporu ukraińsko-rosyjskiego*. Poznań: Silva Rerum.
- Konstytucja Ukrainy*. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/ukraina.html>, 4.05.2022.

- Lysek, W. (2015). „Krym w polityce mocarstw: pogranicze – konflikt – destabilizacja”. W: *Przegląd Geopolityczny*, t. 11.
- Mironowicz, E. (2014). „Rosja – Ukraina. 25 lat między ‘ograniczoną współpracą a ograniczoną konfrontacją’”. W: *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, z. 2.
- Strachota, K. (2003). „Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny. Perspektywy uregulowania. Konsekwencje”. W: *Prace OSW*, nr 9.
- Wiśniewski, R. (2016). „Przemiany etniczne na Krymie – od inkorporacji do Rosji carskiej po aneksję przez Federację Rosyjską (1783-2014)”. W: *Przegląd Wschodnioeuropejski*, VII/2.
- Аксельрод, Д. (2020). „Я сдался. Я не стал воевать”. *Взлет и падение первого президента Крыма Мешкова*. Крым. Реалии, <https://ru.krymr.com/a/vzlet-i-padenie-pervogo-prezidenta-kryma/30864983.html>, 4.05.2022.
- Декларация о государственном суверенитете Украины от 16 июля 1990 г. (2016). W: С. М. Шахрай (red.), (zest.) С. М. Попова, А. А. Яник. *Распад СССР: Документы и факты (1986-1992 гг.), в 2 т. Архивные документы и материалы*, т. 2. Москва: Кучково поле.
- Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією* (2022). https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_006, 4.05.2022.
- „Договор между Российской Советской Федеративной Социалистической Республикой и Украинской Советской Социалистической Республикой” (1990). W: *Ведомости съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР*, № 27.
- Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной* (1997). <http://docs.cntd.ru/document/1902220>, 4.05.2022.
- Закон України „Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим”* (2022). <https://ips.ligazakon.net/document/view/t229900?an=1>, 4.05.2022.
- „Закон України ‘Про статус автономної Республіки Крим’” (1992). W: *Відомості верховної Ради України*, № 30.
- Закон Української радянської соціалістичної республіки „Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”* (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-12>, 30.04.2022.

- Любовець, О. (2014). Українсько-російські суперечності щодо визначення статусу Криму та м. Севастополь (1990-ті роки). W: В. Смолій (red.). *Крим від античності до сьогодення. Історичні студії*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Мальгин, А. В. (2019). Крим после распада СССР: между Россией и Украиной 1991-2004 гг.. W: А. В. Юрасов (red.). *История Крыма*, в двух томах. т 2. Москва: Кучково поле.
- Падалка, С. (2004). „Кримське питання” в політичних реаліях незалежної України (І половина 90-х років ХХ століття). W: В. А. Смолій (red.). *Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції „Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР” (Київ, 19 лютого 2004 р.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- „Постановление Верховного Совета Крыма ‘О проведении общекрымского референдума’” (1991-1992). W: *Ведомости Верховного Совета Крыма*, №6.
- „Постановление Верховного Совета Крыма ‘Об Акте О провозглашении государственной самостоятельности Республики Крым’” (1991-1992). W: *Ведомости Верховного Совета Крыма*, №6.
- „Постановление Верховного Совета СССР от 28 ноября 1989 г. №845-І ‘О выводах и предложениях комиссий по проблемам советских немцев и крымско-татарского народа’”. (1989). W: *Ведомости Верховного Совета СССР*, №25.
- Россия-Украина 1990-2000. Документы и материалы. В 2 кн., Кн. 1, 1990-1995* (2001). Москва: Международные отношения.
- Рябушкин, Д. (2009). Политическая история Крыма (1989-2007). W: К. Мацузато (red.). *Регионы Украины. Хроника и руководители, 3, Крым и Николаевская область*. Sapporo: Slavic Research Center.
- „Указ Президиума Верховного Совета СССР ‘О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР’” (1954). W: *Ведомости Верховного Совета Союза советских Социалистических Республик*, №4.
- Форманчук, А. А., Мальгин, А. В. (2019). Крим в период социально-политических изменений в СССР. 1985-1989. W: А. В. Юрасов (red.). *История Крыма*, в двух томах. т. 2. Москва: Кучково поле.
- Шевчук, О. Г. (2012). Трансформації адміністративно-територіального пристрою Криму в другій половині ХХ – початку ХХІ століття. W: В. Г. Тур (red.). *Етнокультурные и межконфес-*

сиональные отношения в Крыму: сборник научных трудов. Симферополь: Антиква.

*Correspondence concerning this paper should be addressed to Prof. Andrzej Gil – Professor at The John Paul II Catholic University of Lublin (Poland).
E-mail: andrzej.gil.2015@gmail.com*